

PAPER DETAILS

TITLE: HAKAŞÇA TART- FIILININ ANLAMSAL ÖZELLİKLERİ VE KAVRAM ALANI

AUTHORS: Emine Güven,Fatih Kirişçioğlu

PAGES: 102-114

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4029941>

HAKAŞÇA TART- FİİLİNİN ANLAMSAL ÖZELLİKLERİ VE KAVRAM ALANI

Emine GÜVEN*

M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU**

Öz: Kişinin hareketi, devinimi aktarırken kullandığı sözcük olan fiil, oluşumu esnasında zihinsel bir süreç takip eder; duyu organları ile algılanır, süreç içerisinde somutlaştırılır. Zamanla anlam yönüyle birbirini tamamlayan sözcüklerle kavram alanı oluşturur. Hakasçada sıklıkla kullanılan fiillerinden olan tart-, temelde “çekmek” eylemi için kullanılır. Tart- fiilinden gelişmiş olan (genellikle -l, -n, -r, -s ve -mas ekleri ile) türevler, bazı sözcüklerde temel anlamını ettirgen veya edilgenlik noktasında belirtmiş, bazı sözcüklerde ise temel anlamdan uzaklaşıp tamamen yeni bir anlam kazanmıştır. Çalışmada “tart-” fiilinin sözcüksel anlam özellikleri, dilbilgisel hâle gelip oluşturduğu birleşik yapılar, türevleri, kullanım alanları ve bir araya geldiği yapılar Hakasçadaki zihinsel aşamalarla ilintili olarak açıklanacaktır. Bu sayede Hakas sözlüklerinde (madde başı ya da alt başlıkta belirtilmeyen) bulunmayan fakat Hakas söz varlığı içerisinde oldukça işlek bir kullanıma sahip olan tart- fiilinin diğer anlamları da ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Hakasça, Semantik, Kavram Alanı, Türevleri.

Semantic Characteristics and Conceptual Field of Khakas Verb “Tart-”

Abstract: A verb is a word used by a person to convey movement, motion, which follows a mental process during its formation, is perceived by the sense organs and materializes in the process. Over time, a concept field is formed with words that complement each other in terms of meaning. Tart-, one of the most frequently used verbs in Khakas, is basically used for the action of “pulling”. Derived from the verb “tart-” (generally with -l, -n, -r, -s and -mas suffixes) derivatives of it indicate their primary meaning in terms of activity or passivity, while with some others they move away from their primary meaning and gain a new one. In the study, the lexical meaning features of the verb “tart-”, its grammatical form and the compound structures it forms, its derivatives, fields of usage and the

*Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ardahan/TÜRKİYE, E-posta: emineguven90@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7889-2489.

**Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-posta: mfatihkr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0241-6969.

structures it brings together will be explained in relation to the mental stages in Khakas. In this way, other meanings of the verb tart-, which is not found in Khakas dictionaries (either in the headings or subheadings) but has a very common usage in Khakas vocabulary, will be revealed.

Keywords: *Khakas, Semantics, Conceptual Field, Derivatives.*

Giriş

Son yüzyılda yazı dili hâline gelmiş olan Hakasça sırasıyla Ortak Türkçe, Kıyı Türkçesi ve Kuzey-Doğu Türkçesi kategorileri altında değerlendirilir (Schönig, 1999, s. 63-95). Sözlü bir biçimde varlığını sürdüren Hakasça, Sovyetler Birliği'ndeki dil politikalarının bir sonucu olarak son yüzyılda müstakil bir yazı dili olarak ortaya çıkmıştır.

Sözlü kültür geleneği çerçevesinde uzun müddet varlığını sürdüren Hakasçada yazılı normların olmayışı sebebiyle dile ait ögeler ve oluşturulan kültürel miras, özgünlüğünü yitirmeden yirminci yüzyıla kadar ulaşabilmiştir. Bu bakımdan ele alındığında Hakasça bünyesinde hem eskicil unsurları yoğun olarak barındırmakta hem de standart Hakasçayı oluşturan boyların çeşitliliğinden kaynaklı içerisinde bu boylara ait pek çok farklılığa (sözcük, deyim, kalıp ifadeler) yer vermektedir. Bu husus Hakasçadaki fiillerin çok çeşitli anlam ve kullanımlara sahip olmasının ana nedenlerindendir.

Hakasları oluşturan farklı boyların varlığı Hakas kültürüne birçok yönden (gelenek görenek, yaşam tarzı, dil çeşitliliği gibi) zenginlik katmaktadır. “Kültür, yalnız bir ulusun din, ahlak, hukuk, us, estetik, dil, iktisat, felsefe ve fenle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir toplamıdır; aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok ulusların toplumsal yaşayışlarının ortak bir toplamı ise uygarlıktır” (Gökalp, 1997, s. 25). Yani toplumlar gösterdikleri gelişimle kültürlerine dönemin anlayışını yansıtan pek çok şey katarlar. Bu kültürel gelişim, kültürü besler şekillendirir, yoğurur ve kültürel değişime zemin hazırlar. Bir ulusta meydan gelen değişimler ise toplumun diline doğrudan yansır. Dilde çeşitlilik, farklılık, çok anlamlılık, eş anlamlılık, anlam genişlemesi, mecaz anlama geçiş vb. hususlar zaman içerisinde kültürel farklılıklar, değişmelerin getirdiği doğal sonuçların yansımalarıdır. “Kültür, bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve diğer kuşaklara aktardığı maddi ve manevi özelliklerin bütünüdür ve bir topluma özgü olup o toplumun dinini yaşam tarzını, düşünme tarzını yansıtır.” (Çakır, 2011, s. 249).

Kavram alanı birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 1989, s. 254). Alman dil bilimci Jost Trier tarafından geliştirilen bir kuramdır. Dil alanı kuramı olan *Kavram Alanı*nda ögeler bir kavram alanı içerisinde değerlendirilir. Berke Vardar sözlüğünde kavram alanını “Bir sözlüksel alanda anlatımını bulan anlamsal alanın dış gerçeklik düzlemindeki kavramsal karşılığı” biçiminde ifade eder (Vardar, 2007, s. 132-133).

Çalışmada Hakas söz varlığı içerisinde yer alan ve yoğun kullanıma sahip *tart*-fiilinin, Hakas sözlük ve edebî metinlerinden taranarak temel, yan, mecaz anlamları verilmiş; anlamsal özellikleri, diğer sözcük ve yapılarla bir araya gelerek kurduğu (sözlüklerde madde başı ya da alt başlıkta belirtilmeyen) yeni anlamlar cümle örnekleriyle verilip fiilin semantik kavram alanları belirlenmiştir. Fiilin Hakasçadaki tüm türevleri de yine tanıklı cümlelerle açıklanmıştır.

Hakas sözlüklerinde madde başı ya da alt başlıkta belirtilmeyen ama Hakas söz varlığı içerisinde işlek olarak kullanılan fiilin sözlükteki mevcut anlamları dışında *sözlüklerde madde başı olmayan ifadeleri ve anlamları* üzerinde durulup fiilin kavram alanı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu maksatla Hakasçanın elde olan tüm (kaynakçada belirtilen) sözlükleri taranmıştır. *Tart-* fiilinin kavram alanına dâhil olan tüm yapılar belirlenip, fişlenmiştir. Taranan sözlüklerden ilki Ekrem Arıkoğlu tarafından hazırlanmış olan *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük* tür (2005). Yaklaşık 17.000 madde başı kelime yer almaktadır. Ekrem Arıkoğlu sözlüğü hazırlarken dört ana kaynaktan faydalanarak oluşturmuştur. İlki Rus Türkolog Baskakov'un hazırlamış olduğu 13.000 kelimelik Hakasça-Rusça sözlüktür. *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, V. Butanayev'in "*Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar*" (1999); D. İ. Çankov'un "*Russko-Hakasskiy Slovar*" (*Oris-Hakas Slovar*) (1961)" ve "Çağdaş Hakas eserlerinden örnekler" kullanılarak hazırlanmış atasözü, özlü söz, kalıp ifade ve mecazlı söyleyiş içeren cümlelerle alanındaki önemli kaynaklardanır. Bu açıdan sözlük taranıp *tart-* fiilinin kavram alanı hususuna dâhil olan malzeme tespit edilmiştir.

Taranan ikinci sözlük *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Haz. Emine Gürsoy-Naskali (ve başk.) (2008). Sözlük, N. A. Baskakov ve A. İ. Inkiyekova-Grekul tarafından hazırlanmış olan *Hakassko-Russkiy Slovar (Hakas-Oris Slovar)*'ın eklemelerle genişletilmiş bir çevirisi niteliğindedir. Toplam 16.665 madde başı sözcük içermektedir.

Xakassko-Russkiy Slovar' (Xakas-Oris Söstik) (2006), 22.000 madde başı kelime ile Hakasçanın en geniş sözlüğü durumundadır. Baskakov başkanlığında 1953 yılında hazırlanmış olan *Hakassko-Russkiy Slovar' (Hakas-Oris Slovar)* bu sözlüğe kaynaklık etmiştir. "2006 yılında yayımlanmış olan Hakasça-Rusça sözlüğün temelini de 1953 yılında hazırlanmış olan sözlük oluşturmuş, sözlük malzemesi Hakas ağızları, M. Kokov, N. Domojakov, M. Kil'çiçakov, N. Tinnikov, Mitxas Turan, K. Nerbişev, A. Xallarov gibi Hakas yazarların eserlerinin, halk edebiyatı ürünlerinin, süreli yayınlar, okul kitapları ve bilimsel yayınların dilleri, konuşma dilinden malzemeler ile deyimler, atasözleri ve bilmecelemlerle zenginleştirilmiştir." (Killi Yılmaz, 2007, s. 135). Sözlüğün editörlüğünü O.V. Subrakova başta olmak üzere N. N. Şirobokova, T. İ. Belitsa vd. önemli araştırmacılar üstlenmiştir. Önsöz kısmında (3-7. s.) sözlüğün Hakas ağızları, halk edebiyatı örnekleri, deyimler, atasözleri ve süreli yayınlar gibi pek çok farklı kaynaktan beslendiği belirtilmiştir.

Russko-Hakasskiy Slovar'-Oris-Xakas slovar (1961) ise 31.000 kelime barındıran bir sözlüktür. Sözlükçülük geleneği gereği en son yapılan sözlük öncekileri de (genellikle) kapsadığı için 1961 yılında çıkarılan Rusça-Hakasça Sözlük kendisinden sonraki sözlüklere kaynaklık etmiştir.

Hakasçayla ilgili bu çalışmada kullanılan son sözlük V. Ya. Butanaev'in *Russko-Hakasskiy Slovar' (Okolo 15 Tıs. Slov) Oris-Hooray Söstigi* başlığını taşıyan ve 2011 yılında yayımlanan sözlüğüdür.

İnceleme

Tart- fiilinin Hakasçadaki durumunu ele almadan önce lehçe tasniflerinde pek çok özelliklerinin benzerlik göstermesi nedeniyle aynı grupta yer alan lehçelerdeki biçimine yer vermek uygun düşecektir.

Hakasçada *tart-* biçimiyle karşılaşılan sözcüğün diğer Sibiry lehçelerindeki şekli:

Tuvaca: Tart-¹: çekmek, sürüklemek.

Tırtım: 1. Çekilme, azalma. 2. Cimri (Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 107).

Altayca: Tart- Çekmek, sürüklemek; beskele tart- ağırlıkla tartmak; kudur tart- un öğütmek; tankı tart- tütün içmek; ölçmek, kamçılama. (Gürsoy Naskali, 1999, s. 170).

Sahaca: Tart- Çekmek (Vasilyev, 1995, s. 53).

Çalışmada iki adet Hakasça-Türkçe, bir adet Hakasça-Rusça, iki adet de Rusça-Hakasça sözlük kullanılmıştır. Ayrıca sözcüğün farklı kavram alanlarını belirlemek amacıyla Hakasçaya yakın Türk lehçelerinden (Tuvaca, Sahaca, Altayca) sözlükler de incelenmiştir.

Tart- Fiilinin Anlamsal Özellikleri (Temel Anlamları ve Tanıklı Cümleler)

1. Tart-, “Çekmek, sürüklemek, germek.”

At ahsın tart- “Dizgini çekmek”; *İzik tudazın tart-* “Kapı kolunu çekmek”; *sığara tart-* “Çekerek çıkarmak”. *Pıçon, izebineñ üs azır hamçı sığara tart kilip, hulastan pariğanda, apsah anıñ holına çapsınıbışan.* N.Domojakov “Pıçon cebinden üç çatalı çakı çıkarıp (kamçı), hızla giderken, ihtiyar onun eline yapışmış.” *Ökistî öör tartcañ, çabıstı çarılıha tartçañ.* -Atasözü “Öksüzü yukarı çekmeli, kısıy ışığa çekmeli.” *Timir pes üstündeğ hazanahtı pestiñ ortızına tartıp çoohtanğan Marka.* İ.Kotyuşev. “Demir soba üstündeki kazancı sobanın ortasına çekip konuşmuş Marka.” (HRS², 2006, s. 596; RHS, 1961, s. 866; ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493). *Ças molat xılızın caza tartıp.* “Çelik kılıcını çekerek çıkarıp” (AT, 1973, s.27). *Аттынъ ахсын тохтада тартхан.* “Atı çekerek durdurup.” *Tohtada tartıp* “Çekerek durdurup” (AÇ, 1958, s. 22). *Alıp çaxsı Xara Mool İrtien tartxan uğin.* “Alp iyisi Kara Mool çektiği okunu” (HDKK, 2008, s. 92-93).

Temel anlamında fiilde bilinçli bir hareket ve bitmişlik söz konusudur.

2. Tart- “Seğirmek.”

Oñ haraam üstî tartıpça /tartunca “Sağ gözümün üstü seğiriyor.” (ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493).

Öncesinde bilinçli bir eylem olarak karşılaşılan *tart-* fiili *seğirmek* anlamında yani vücuttaki kasların (genellikle) bilinç dışı oynaması, hareket etmesi anlamında kullanılmaktadır.

3. Tart- “Taşımak, çekmek, getirmek.”

Sas attarğa izer dee çoh münibışceñ, odıñ-ot tartıp alarğa at taap la, pirceñ, polis la pıerge haraşcañ, am haydağ. A. Çerpakov. “Yabanî atlara eysiz binmiş, odun ot çekmek için at bulup vermiş, yardım etmek için çalışmış, şimdi nasıl.”

Odın tart- “Odun taşımak”, *köpen tart-* “Ot çekmek.” (ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493). *Aylandıra tartıp, ax oy attı* “Döndürüp çekip getirmiş beyaz atı” (AÇ, 1958, s. 29). *...Albaz saa çitpın, İrtenge çitire tartxan.* “...Gücü kuvveti yetmeyip, sabaha kadar çekmiş.” (HDKK, 2008, s.100-101).

¹Eski Türkçede sözcüğün ilk hecesinde bulunan “a” ünlüsü, Hakas, Altay ve Türkiye Türkçesinde korunurken Tuva Türkçesinde bu “a” ünlüsü “ı” ya dönüşmüştür (Arıkoğlu 2003; Arıkoğlu, 2011, s. 25).

²Metindeki anlam akışını bozmamak adına tanıklı cümlelerin kaynakları kısaltma biçiminde verilmiştir.

Aynıñ soonaň ay irtipçe / Abıs çurtı haynapça / Apon matap toğınça / Arığdaň ağas tartıpça. P. Ştıgaşev “Ayn sonundan ay gider / Abıs’ın evi kaynıyor / Apon çok çalışıyor / Ormandan ağaç çekiyor.” (ÖHTS, 2005, s. 71).

Bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere götürmek, taşımak manası *tart-* fiilinin temel, çekirdek anlamına yakındır.

4. *Tart-* “(ağırlık) çekmek, gelmek.”

Nince tartıpça? “Ne kadar geliyor?”; *Pu palıh iki kilogram tartça.* “Bu balık iki kilogram geliyor.” (ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493).

5. *Tart-* “Tutarak çekmek.”

Sarığ saraattıñ çibek ünñ siste tartıxan alıp kızı, “Sapsarı atın ipek yularını, çekip çözen alp,” (HDKK, 2008, s. 126-127). *Stulnı pozınzar tart-* “Sandalyeyi kendine doğru çekmek”; *izik tudazın tart-* “Kapı kolunu çekmek.” *Kinetin soonaň aylana tüzıp, tonınıñ ideen hazıra tartıbishan ol.* N. Nerbişev “Aniden arkasından dönüverip, elbisesinin eteğini sonuna kadar çekmiş.” *İpçizi Kara, hoor çügürık harahtıg, örtekti oshas hazırlıcah irniñ ustayta tudıp, sulı tüzıp, niinineñ tarthlap sıhhan.* A. Çerpakov “Karısı Kara, konur keskin gözlü, ördeğinki gibi kıvrık dudaklarını bükerek mırıldanıp, yeninden çekmiştir.” (ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493). *Altın Arıg abaxay, altın stolın tartıp* “Altın Arıg kadın, altın masasını çekip.” (HD, 2007, s. 43).

Parçan sağalını xodıra ol tarttı. “Bütün sakalı çekip çıkardı.” (HDKK, 2008, s. 170-171).

6. *Tart-* “(su) Azalmak, çekilmek.”

Suğ tartıp parğan “Su çekilmiş (azalmış).” (ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493).

7. *Tart-* “(Kumaş) Çekmek, daralmak.”

Kögeneem tartıp parğan “Elbisem çekmiş (daralmış).” (ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493).

8. *Tart-* “Hareket ettirmek, kımıldatmak, itmek.”

Stulnı pozıñzar tart- “Sandalyeyi kendine doğru çekmek.” (ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493).

Xıxır kılıp tartxanda, “Bağırarak çekince,” (HDKK, 2008, s. 98-99).

9. (İshal) “Durmak, sona ermek.” (ÖHTS, 2005, s. 225; HTS, 2007, s. 493).

Tart- Kökünden Türemiş Diğer Sözcükler ve Anlamları

Sözlüklerde madde başı olan, *tart-* fiilinden türemiş ve farklı uzak-yakın anlamlar kazanmış türevleri:

1. **Tartıh-** 1. Su çekilmek, azalmak (ÖHTS, 2005, s. 226).

2. **Tartıh-** Atılmak, can atmak, hevesli olmak (HTS, 2007, s. 494).

3. **Tartıl-** (*tart-* fiilinin edilgen hali) 1. Çekilmek, sürüklenmek.

Ux soonca xara tüdiñ tartıldı. “Ok arkasından kara duman yükseldi.” (HDKK, 2008, s. 94-95).

Közeneklerde kök çahayah hoostiğ közeñeler tartılır. A. Çerpakov. “Pencerelere mavi çiçek işlemeli perdeler çekilmiş.” 2. Taşınmak, getirilmek. *As añmarğa tartıl parğan.* “Tahıl ambara çekilmiş.” 3. Gözlerine yaş dolmak. *Harahtarına ças tartıl parğan* “Gözlerine yaş dolmuş.” 4. Yükselmek, çekilmek *tigırge pulut tartıl parğan* “Bulutlar göğe yükselmiş.” 5. Et kıyılmak, çekilmek (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 494).

4. **Tartılğı Padej** (*gramerde*) İsmi ilgi hâli; **tartılğı hubulthis** İlgi hâli, genitif hâli; **tartılğı forma hozımı** aitlik eki; **tartılğı hozımnar** iyelik ekleri (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 494).

5. **Tartılıs** Çekme, çekiş.

6. **Tartılıs-** (*tartılızarğa*) (tartıl- fiilinin ortaklaşma şekli) (birlikte) çekilmek. (HTS, 2007, s. 494).

7. **Tartılıs** (*tartıl- fiilden isim fiil*) 1. çekilme; 2. tutularak çekilme; 3. gr. ulama. (HTS, 2007, s. 494). *Alton azır altın pırğı tartılızıp kilipçe*. “Altmış çatalı altın kaval çalınıyor.” (HDKK, 2008, s.156-157).

8. **Tartım** Çekim, çekimlik. **pır tartım tamkı** bir içimlik (çekimlik) sigara. (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 494).

9. **Tartın-** 1.Çekilmek, daralmak. 2.Çekilmek, önünden tutup götürülmek. *Harnı çoğıl azırapça, moyın çoğıl tartınça*. –Bilmece, traktör “Karnı yok besleniyor, boynu yok çekiliyor.” 3.Çekmek, kendi kendine çekmek: *Sığıp alıp, pır-iki haalağ itkençe, avtobus, izikterin çaba tartınıp...* A. Çerpakov “Çıkıp, bir iki adım atana kadar, otobüs, kapılarını çekip kapatarak...” **plat tartın-** “Üzerine şal almak.” (ÖHTS, 2005, s. 226). *Ee-püğe tartınıp*. “Eğilip bükülüp çekişip” (AT, 1973, s. 14).

10. **Tartıncah (ı.)** 1.İnatçı, direngen (at). 2.İdareli, tutumlu. 3.Mal canlısı.

11. **Tartıncah (u.)** 1.Bir araba yükü. (**hañaahğ tartıncah**) bir (atlı) araba yükü. 2. Atlı araba (ÖHTS, 2005, s. 226).

12. **Tartıncahığ** Yüklü, yükü olan (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 494).

13. **Tartır-** (*fiilin edilgen hâli*) 1.Çektirmek. 2.Taşıtmak, naklettirmek, getirtmek, götürmek. 3. Et çektmek, kıyma yaptırmak. (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 494).

14. **Tartıs-** 1. Birlikte çekmek. 2.Çekişmek, kavga etmek, tartışmak. 3.Mücadele etmek. 4.Birlikte çekmek, taşımak. 5. Et çekmesine (kıymasına) yardım etmek (ÖHTS, 2005, s. 226). *Siren kılıp, as pildeñ tartılıştılar*. “Yaslanıp ince belden tutuştular.” (HDKK, 2008, s. 100-101).

15. **Tartıstır-** (*fiilin ettirgen şekli*) 1. Çekiştirmek, sürükletmek. 2. Tartıştırmak. 3. (birlikte) taşıtmak. 4. (birlikte) hareket ettirmek. 5. (birlikte) kıyma yaptırmak. 6. Uğraştırmak. (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 495).

16. **Tartıs** (*fiilden isim fiil*) 1.Çekme, sürükleme. 2.Çekişme, tartışma, dava. 3.Gürültü, patırtı; kımıldama. (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 494).

17. **Tartmas** 1. Devedikeni çiçeği. 2. Yabanî soğan sapı. (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 494).

18. **Tartpa** Çekik, çekilmiş. **tartpa kiris** 1. (yayda) Çekilmiş, gergin kiris. 2. Sekizinci gününde (çekilmiş yay şeklinde) ay (ÖHTS, 2005, s. 226; HTS, 2007, s. 494).

Sözlüklerdeki *tart-* fiili ve türevleri dikkate alındığında sözcüğün 27 farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımları dışında oluşmuş yeni sözlüksel birimler de mevcuttur.

Tart- Fiilinin Farklı Anlamlarda Kullanımı

İş ve hareketi ifade eden sözler, isimlerden sonra şekil bilgisinin en önemli bileşenlerinden biridir. Somut, soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve hareket fiiller tarafından karşı karşıya kaldıkları koşullar çerçevesinde anlatılmaktadır (Korkmaz, 2017, s. 487). “Türkçede fiiller; bağlam içinde biçimlenen çeşitli anlamlarıyla, verici (gönderen) ve alıcı (dinleyici) arasındaki bilgi alış-verişini gerçekleştirebilmekte, kimi zaman da anlamsızlaşarak söz konusu bilgi aktarımı içinde bir başka eylemin gerçekleşme biçimini tanımlayabilmektedirler.” (Güzel, 2020, s. 280).

Tart- fiilinin sözlüklerde madde başı verilen temel anlamları dışında (bir araya geldiği yapılar neticesinde) farklı anlamlarda kullanımları da gözlenmektedir. Temel anlamdan hareketle kazandığı yan anlam, mecaz anlam ve oluşturduğu deyim, kalıp ifadeler oldukça yaygındır. Bu kullanımlar *çekmek*, *taşımak*, *hareket ettirmek* anlamlarından uzak manalar taşır. Fiilin içinde bulunduğu bağlama göre kazandığı yeni anlamlar ve biçimleri şunlardır:

1. Bir ad ve bir yardımcı fiil (*tur-*) ile oluşmuş³

- **Tahpı tart-** “Sigara içmek”
- **Hañza tart-** “Pipo içmek”
- **Spıçka tart-** “Kibrit çakmak.”
- **Taahpı tart-** “Tütün içmek.”
- **Tamkı tart-** “Sigara içmek.”

İbnüñ eezî, hara sağıllıǵ, kize taarǵan sastıǵ kızı çistok üstünde odırıp, çis pastıǵ hañzazın tartıp, purladıp odırça. V.Kobyakov “Evin sahibi, kara sakallı, kesip kısaltılmış saçlı kişi divan üstünde oturup, bakır uçlu piposunu çekip, tütürüyor.” (ÖHTS, 2005, s. 218).

Sin tamkı tartçañ ma, ay-ool? V.Kobyakov “Sen sigara içiyor musun ey oğul?” *Taahpı tartçañ* kızı ottıǵ patta haynır. “Sigara içen kişi kaynayan kazanda yanacak.” *Taahpı tarthan kızı çazıh itçe* tütün içen kişi günah işler. *Tamkı tartarın* tohtat sal-sigara içmeyi bırakmak. *Tamkı tartçañ ma?* sigara içiyor musun? (ÖHTS, 2005, s. 222).

- **Garmon’ tart-** “Armonika çalmak.”
- **Iıh tart-** “Keman çalmak.”
- **Harban tart-** “Et kıymak”
- **Hıyma tart-** “Kıyma yapmak”
- **İt tart-** “Kıyma yapmak.”
- **Sooh tart-** “Soğuk olmak.” *İrzer sooh tartılıbıshan* “Akşam soğuk oldu.”
- **Harçi tart-** “Sıkıca bağlamak.”
- **Harıh tart-** “Horuldamak.” *harıh tartıp uzupça* “Horlayarak uyuyor.”
- **Harta tart-** “Atın gödenini etle doldurmak.”
- **Hazıra tart-** “Arkaya doğru açmak.”
- **Hıylaǵ tart-** “Tetiği çekmek.”
- **İskit tart-** “Yeri eşelemek.” *aday İskit tartça* “Köpek yeri eşeliyor.”
- **Kös tart-** “Göç etmek.” *kös tartçalar* “Göç ediyorlar.”
- **Piline tartıp hurçancih** “Beline sarıp kuşanmak.” *çibek hurın üs ori piline tartıp hurçancih* “İpek kemerini üç kez beline sarıp kuşanmış.”
- **Plat tart-** “Baş örtüsü, şal, boyun atkısı takmak.” *Anıñ İcezi, nap-naa torǵı kögenek kızıp, torǵı plat tartınıp, ibinde çir as-tamah timnep çörçe.* V.Kobyakov “Onun annesi, yepyeni ipek gömlek giyip, ipek şal atıp, evde yiyecek yemek hazırlıyor.”
- **Poza tart-** “Dizginlemek, dizgin çekmek.”
- **Puzurı tart-** “Soya çekmek.” *anıñ puzurı tartıpça* “O soyuna benziyor.”

³ Bu bölüm ve diğer bölümünde (2.3.4. ve 5. bölümlerde) tespit edilen yapılar sözlüklerde madde başı olmayan anlamlardır. İfadeler, Ekrem Arıkoğlu’nun Örnekli Hakaşça-Türkçe Sözlük’ten belirlenmiş olup çeşitli eserlerden tanıklı cümlelerle örneklendirme yoluna gidilmiştir. Bu nedenle sözlükten alınan her bir ifade için ayrıca kaynak gösterilmemiş, eserlerden verilen örnekler için ise eserin künyesine yer verilmiştir.

➤ **Puzur tartıl parğan** “(un) öğütülmüş (un için).” **puzur tartıl parğan un** “Tanecikli öğütülmüş un.”

➤ **Pürgek tart-** “Duman kaplamak.” **çir üstüne pürgek tartılça** “Yeryüzünü duman kaplıyor.”

➤ **Sal tartıp par-** “(göze) ak leke (katarakt) düşmek.” haraana **sal tartıp parğan** “Gözüne ak leke (katarakt) düşmüş.”

➤ **Sal tart-** “Çizgi oluşmak.” Tığır tözinde hızıl **sal tartılıbıstı** “Ufukta kızıl gurup çizgisi oluştu.”

➤ **Pıça tart-** “Sıkıca tutmak, bağlamak.”

➤ **Pıroğa tartıl-** “Cezasını çekmek.”

➤ **Pışlı tart-** “Burundan ses çıkaracak şekilde soluklanmak.”

➤ **Çarta tart-** “Pergelle çizmek.”

➤ **Selek tart-** “Çadır kurmak.” suğ hazında **selek tarthan** “Su kıyısında çadır kurmuş.”

➤ **Sii tart-** “Çizgi çekmek.” altınañ **sii tart-** “Altından çizgi çekmek.”

Kirek polza, pış tee körigcileriñ adınañ pıçiges sii tartıbarıstı. V.Şulbayeva “Gerekirse biz de seyirciler adına mektup yazdırırız.”

➤ **Sıştık tart-** “Dirgen vasıtasıyla toplamak.”

➤ **Aaldıra tart-** “-e doğru gitmek.” **алдыра (aldıra) zıf.** (bir yere) Doğru, -e doğru: *Ağban suğzar aldırta tarthan çolça parır.* M. Çebodayev “Abakan Irmağına doğru giden yoldan varıyor.”

➤ **İzik tart-** “Kapı çalmak.”

➤ **Sali tart-** “(ipi) Sararak bağlamak.”

“Altın sali tartıp xurçanğan” (AT, 1973, s. 118).

➤ **Söö tart-** “Çekmek, uzatmak.” *Pıree-pıree tapsashannar, sağam na odırğanı, söö tartıp, çoo pıçırıpçathan.* N.Domojakov “Bir bir seslenmişler, azıcık oturması uzayıp, çok konuşmuş.”

➤ **Kibis Tart-** *Ala kibis tarthan çili nayrap turça.* V.Kobyakov. “Ala kilim sermiş gibi ırgalanıyor.”

2. Bir fiil ve bir yardımcı fiil (tur-) ile oluşmuş

➤ **İre tart-** a) “Eksik saymak (parayı).” b) “Eksik tartmak, tartıda hile yapmak.”

Xarığña kire tartın çör. “Burnuna doğru çekiyor.” (HDKK, 2008, s. 142-143).

➤ **Aylandıra tart-**, “Geri döndürmek, çekip döndürmek.”

...Aylandıra tartıp, arğa çurtınzar ... “...çevirip büyük yurduna...” (HDKK, 2008, s. 30-31)

➤ **Çara tart-** “Parçalamak, yarmak, ikiye ayırmak.”

Çara tartıp tastabızarğa “Çekip ayırıp fırlattığında” (HDKK, 2008, s. 188-189).

➤ **Üze tart-** “Çekip koparmak.”

Мойнынъ узе тарт салам, адай! “Boynunu koparayım, köpek” (AÇ, 1958, s. 36). *Xara Xat üze tartıp çörıbıstır.* “Kara Kadın üzerine çekip yürümüş.” (HDKK, 2008, s. 54-55).

➤ **Azıra tart-** “Çekip ayırmak.” *Hatığ hol, azıra tartıp, izikser sashan, anañ izikteñ tashar tıgı çaçırada nıtkelıbısken.* N.Domojakov. “Sert el, çekip ayırıp, kapıya doğru savurmuş, sonra kapıdan dışarı ensesinden tutup fırlatmış.” *Hatığ hol, azıra tartıp, izikser sashan.* N.Domojakov “Sert el, çekip ayırarak kapıya fırlatmış.” (ÖHTS, 2005, s. 293).

➤ **Xaari tart-** “Aniden çevirmek, sertçe döndürmek.”

➤ **Tüzire tart-** “Çekip düşürmek.” *Sança, partada anıñ hosti odırçathan Leva, sigis klasstağı Matpeyge ańdara sastırıp, ağaa mündirtip, suura tolğançathanda, andar çügür parıp, Matpeyni, nıtkızı moydırıǵınañ haap, tüzire tartubışan.* İ.Topoyev “Sança, sırada onunla birlikte oturan Leva, sekizinci sınıftaki Matpey’e yıkılıp, onu üzerine çıkarıp, çekip döndürüldüğünde, oraya koşup, Matpey’i ense boynundan tutup çekip düşürmüş.” (ÖHTS, 2005, s. 138).

3. Söz Öbekleri

➤ **Sırayı huba tartıp parğan** “Benzi solmak, benzi ağarmak”;

➤ **Sırayı huu tart-** “Yüzü solmak, ağarmak.”

➤ **Haraana sal tartıp parğan** “Gözüne ak düşmüş.”

➤ **Tamah tartırcañ payba hap** “Zahire taşınacak çuval.”

➤ **Hıyallıǵ çonni patha tastapçalar** “Günahlı kimseleri kaynayan kazana atarlar.”

➤ **Kize tart-** “Çekip kesmek.” *Tirig itti kize tartpacañ.* V.Şulbayeva “Diri et çekip kesilmez.”

4. Bir ad, tart- fiili, yardımcı fiil ile oluşmuş

➤ **Huurta/huruda tart-** “Kurumak.”

İcezi, çüregim miniñ hurut çili huruda tart parğan. V.Şulbayeva “Anneciğim, yüregim benim kurut gibi kuruyup çekilmiş.” *Ah çazınıñ sıhhan odı çibek sashan oshas poladır, çe amdı, ırte çashıda, anıñ odı, hışı soohı tobirğanda, huurta tartıp sarğal parğan.* V.Kobyakov “Ak yazının çıkan otu ipek sermiş gibi olur, fakat şimdi, ilbaharda, onun otu, kış soğuşunu yardıǵından, beyaza dönüp sararmış.” **huurta tart-** beyazlaşmak, aklaşmak: *Sırayıñ pray huu tart partır, iceñ.* “Xan xızıl sırayı xuurta tartxan” (AÇ, 1958, s. 18).

➤ **Habıra tart-** “Kabarmak.” Fanera sıh çirde **habıra tartıp parğan** “Kaplama nemli yerde kabarmış.”

➤ **Azıra tart- tur-** “Çekip ayırmak.”

Vaska, tudışa sabılıbızıp, anı kistineñ ızestig nimes inaǵcızı Keşke Kolkadañ azıra tartıp tur polar tip, holınañ Kolkaniñ moydırıǵın salıbizabas, munzuriinañ pazın azıra saphan, munzuruǵı abıstıñ purnına teñen. A.Kuzugaşev “Vaska, kapışmaya girip, onu arkasından güvenilmez dostu Keşke, Kolka’dan çekip ayırır diye, elinden kolka’nın yakasını bırakınca, savurduğu yumruğu başından aşarak papazın burnuna değmiş.”

➤ **Ağarta tart- par-** “Bembeyaz olmak.” *Anıñ sırayı ot çarıǵında, tos çili, ağarta tartıp parğan körin turadır.* V.Kobyakov “Onun yüzü ateş ışığında, kabuk gibi, bembeyaz olmuş görünüyor.”

5. Anlamca kaynaşmış diğer yapılar

➤ **Tartcañ nime** “Tütün.” (ÖHTS, 2005, s. 227). Hakaşçada -çañ gelecek zaman sıfat fiilidir ve geçmişte süreklilik bildirir.

➤ **Kös tartcañ** “Ateş kancası.” (ÖHTS, 2005, s. 226).

➤ **Ira tartcañ ay** mayıs (ÖHTS, 2005, s. 21).

➤ **Ala-tarta tekr.** “Hızla, çabucak, hemen.”

Çornapnañ Marğa külinizibök tura parğannar, ala-tarta ticeñ dee nime taap polbinibışannar. İ.Kotyuşev “Çornap’la Marğa gülüşerek kalkmışlar, aceleyle diyecek bir şey de bulamamışlar.” (ÖHTS, 2005, s. 9).

- **Öös tartıs** “Boğmaca” *Hayzı öös tarthistañ üregleen.* N.Domojakov “Bazısı boğmacadan ölmüş.” (ÖHTS, 2005, s. 25). Hakasçada **-ıs** fiilden isim yapan ektir.
- **Oor tarthis** “Lokomotif.” **-his** fiilden isim yapan ek (ÖHTS, 2005, s. 148).
- **Köley tarthis** “Yaban keteni.” (ÖHTS, 2005, s. 119).
- **Tarthisha naryad** “Yükleme emri.” (ÖHTS, 2005, s. 141).
- **Oba-çibe tartınp, hamnap turadır** “Her tarafı titreyerek kamlıyor.” (ÖHTS, 2005, s. 145).
- **Tarthan it** “Kıyma.” (ÖHTS, 2005, s. 103). **-han** geçmiş z. sıfat fiilidir

Hakasçadaki *tart-* fiilinin kavram alanı incelendiğinde Hakasçanın söz varlığının çok çeşitli ve zengin olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmada *tart-* sözünden türemiş/oluşmuş yapıların tespiti için kaynak eser olarak Hakasçanın mevcut sözlüklerinden yararlanılmıştır.

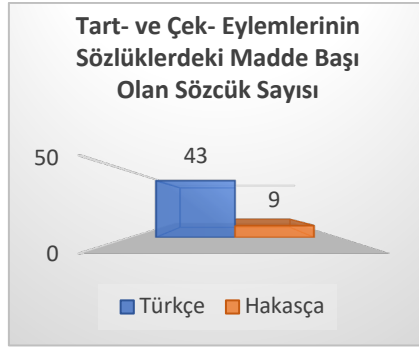
Sonuç ve Değerlendirme

Tart- sözcüğünün Hakasça sözlüklerde madde başı 27 farklı anlamı (9 temel anlamı, 18 türemiş sözcüklerden oluşmuş) bulunmaktadır. Hakasçadaki *tart-* eylemine Türkçede *çek-* eylemi karşılık gelmektedir. TDK Türkçe Sözlük'teki *çek-* eyleminin anlamları:

“*Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek*; Taşıtı bir yere bırakmak, koymak; *Germek*; *İçine almak, emmek*; *Bir yerden başka bir yere taşımak*; Bir amaçla ortadan kaldırmak; Üzerinde bulunan bir silahla saldırmak için davranmak; Atmak, vurmak; Bir kimseyi veya bir şeyi geri almak; Güç durumlara dayanmak, katlanmak; *Tartıda ağırlığı olmak*; Döşemek; Herhangi bir engel kurmak; Şans denemek amacıyla hazırlanmış kâğıtlardan birini almak; İmbik yardımı ile elde etmek ; Çizgi durumunda uzatmak; Aynısını yazmak veya çizmek; Tedavi amacıyla şişe, vantuz, sülük vb. uygulamak; Bir yerden bir şeyi yukarı doğru almak; Görüntüyü bir aletle özel bir nesne üzerine kaydetmek; *Taşıma gücü olmak*; Öğütmek; Protesto, poliçe, çek vb. düzenleyip yürürlüğe koymak; Hoşa gitmek, sarmak; Kaçan ilmeği örmek; Masrafını karşılamak, ikramda bulunmak; Bir duyguyu içinde yaşatmak; Yürütmek, sürmek; Bir kimse ailesinden birine herhangi bir bakımdan benzemek; Bir şeyin içyüzünü anlamak amacıyla bir kimseyi sıkıştırmak; Herhangi bir anlama almak; Örtmek, giymek; Dişi hayvanı çiftleşmek için erkeğin yanına götürmek; Yol, ay sürmek; *Daralıp kısalma*; Asmak; Boya, badana vb. sürmek; Yollama ; *Bir şeyi emip dışarıya çıkarmak*; Hamur vb. iyice pişmiş duruma gelmek; fizik *Bir cisim, belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisine yaklaştırmaya zorlamak, itmek karşıtı*; teknik Vericiden gelen dalgaları algılayarak televizyon, radyo, telefon, vb. aygıtlarla bağlantı kurmak; argo İçki içmek.”⁴

Tart- fiilinin üstte koyu bir şekilde verilmiş anlamları her iki lehçede olan, birebir örtüşen anlamlarıdır.

⁴ Her iki tabloda *tart-* ve *çek-* fiillerinin madde başı temel (kök) anlamları verilmiştir. Türevlerine değinilmemiştir. *Çek-* eyleminin anlamları için Güncel Türkçe Sözlük'ten <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 29.05.2023) faydalanılmıştır.

Grafik 1: *Tart- ve Çek- Eylemlerinin Sözlüklerdeki Madde Başı Olan Sözcük Sayısı*

Grafik incelendiğinde sözlüklerdeki HT/TT *tart-/çek-* eyleminin Türkçede 43, Hakasçada 9 madde başı sözcüğün olduğu görülür.

Tart- eyleminin temel anlamları ve *tart-* kökünden türemiş sözcükler haricinde yazının özellikle üzerinde durduğu husus “Sözlüklerde Madde Başı Olmayan İfadeler ve Anlamları” olmuştur. Bu yönüyle eylemin kullanıldığı yapılar:

1. Bir ad ve bir yardımcı fiil (tur-) ile oluşmuş
2. Bir fiil ve bir yardımcı fiil (tur-) ile oluşmuş
3. Söz Öbekleri
4. Bir ad, tur- fiili ve yardımcı fiil ile oluşmuş
5. Anlamca kaynaşmış diğer yapılar, biçiminde beş ana başlıkta ele alınmıştır.

Anlamların tespiti için özellikle Hakasçanın mevcut sözlükleri taranmış, mecaz, deyim anlamlarıyla ya da söz öbeği biçiminde sözlüklere kaydolmuş kalıp ifadeler gün yüzüne çıkarılmıştır.

“**Bir ad ve bir yardımcı fiil (tur-) ile oluşmuş yapılar**” incelendiğinde *Tamkı tart-* “Sigara içmek.”; *Garmon’ tart-* “Armonika çalmak.”; *Kös tart-* “Göç etmek”; *pıça tart-* “Sıkıca tutmak, bağlamak” gibi dikkat çeken 38 ifade belirlenmiştir.

“**Bir fiil ve bir yardımcı fiil (tur-) ile oluşmuş yapılar**” ele alındığında *Kire tart-* “Eksik saymak (parayı); Eksik tartmak, tartıda hile yapmak.”; *Aylandırta tart-*, “Geri döndürmek, çekip döndürmek.”; *Çara tart-* “Parçalamak, yarmak, ikiye ayırmak.”; *Üze tart-* “Çekip koparmak.”; *Azıra tart-* “Çekip ayırmak”; *Xaapu mapm- (haari tart-)* “Aniden çevirmek, sertçe döndürmek.”; *Tüzire tart-* “Çekip düşürmek” kalıp ifadeleri olmak üzere toplam 7 yapı belirlenmiştir.

Sırayı huba tartıp parğan “Benzi solmak, benzi ağarmak”; *Sırayı huu tart-* “Yüzü solmak, ağarmak.”; *Haraana sal tartıp parğan* “Gözüne ak düşmüş.”; *Tamah tartırcañ payba hap* “Zahire taşınacak çuval”; *Hıyallıg çonni patha tastapçalar* “Günahlı kimseleri kaynayan kazana atarlar”; *kize tart-* “Diri et çekip kesilmez.” ifadeleri ise “**Söz Öbekleri**” başlığında tasnif edilmiştir.

“**Bir ad, tart- fiili, yardımcı fiil ile oluşmuş yapılar**” dikkat çekicidir:

Huurta (ad), *tart-* (fiil), *par-* (yardımcı fiil) “Kurumak.” *huurta* (ad), *tart-* (fiil), *sarğal par-* (yardımcı fiil).

Ah çazınıñ sıhhan odı çibek sashan oshas poladır; çe amdı, ırte çashıda, anıñ odı, hıshı soohıtı tobirğanda, huurta tartıp sarğal parğan. “Ak yazının çıkan otu ipek sermiş

gibi olur, fakat şimdi, ilkbaharda, onun otu, kış soğuğunu yardığından, beyaza dönüp sararmış.”

Habıra tart- par- “Kabarmak”; *Azıra tart- tur-* “Çekip ayırmak”; *Ağarta tart- par-* “Bembeyaz olmak”.

Tartçañ nime “Tütün.”; Kös tartçañ “Ateş kancası.” oor tarthıs "Lokomotif" gibi kalıcı isim yapan “**Anlamca kaynaşmış diğer yapılar**”dan on ifade belirlenmiştir.

Tart- fiilinin madde başı temel anlamlarının yanı sıra diğer yapılarla kurduğu münasebetlerle 65 tane farklı anlamı da belirlenmiştir. Çalışmada incelenen *tart-* eylemi Hakasça sözlüklerdeki madde başı 27 farklı anlamına (9 temel anlamı, 18 türemiş sözcüklerden oluşmuş) ilaveten bir araya geldiği yapılarla oluşmuş yeni 65 farklı anlamının olduğu ve Hakasçada tüm başlıklarda *tart-* eylemiyle oluşmuş toplamda 92 yapının olduğu tespit edilmiştir. Bu durum *tart-* eyleminin Hakasçada oldukça işlek olduğunu ve bir araya geldiği yapılardaki çeşitlilik, farklılık ve sözcükteki çok anlamlılık da bu durumun bir sonucu olduğunu gösterir.

Tart- sözü temel anlamıyla zihnimizde çekmek ve türevi kavramları karşılamış, sözlüklerde madde başı olarak yer almıştır. Dilin tarihî süreçte işlenmesiyle semantik olarak gelişip farklı yapılarla bir araya gelip başlangıçtaki temel anlamdan uzaklaşarak yeni anlamlar kazanmıştır. *Tart-* fiili üstlendiği bu yeni anlamlar sayesinde çok anlamlı bir yapıya kavuşmuştur. Fiilin temel anlamının bu duruma imkân vermesi, soyut anlamdan somut anlama geçmesi yeni yapılar kurulmasına olanak sağlamıştır. *Tart-* fiilinin bir araya geldiği yapılarla oluşmuş yeni altmış beş farklı anlam içerisinde mecaz anlama sıkça yer verilmiş olması da fiilin kavram alanının zenginliğini gösterir.

Fiillerin kavram alanına ait söz varlığının ve madde başı anlamlarının belirlenmeye çalışıldığı bu ve benzeri çalışmalar neticesinde tespit edilen yeni anlam/yapılar Hakas sözlüklerine eklenerek Hakas sözlükçülüğüne de katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1989). Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1971, Ankara: TDK Yayınları.
- Altın Çüs (1958). (AÇ) *Alıptığ nımax* (M. K. Dobrov Nımahçıdanъ Pazıltan T. G. Taneeva Timneen). Abakan: Xakasyadağı Kniga.
- Altın Taycı (1973). (AT) *Alıptığ nımax* (Nımahçı E. N. Kulagaşevadats Pazıp. İ. Kulagaşeva Timneen, Hızılçar Kniga İzdatel'stvozınık). Abakan: Xakasyadağı Kniga.
- Arıkoğlu, E. (2005). (ÖHTS) *Örneklî Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). (HD) *Hakas destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Tuva Türkçesi. Türk lehçeleri grameri*. (Ahmet Bican Ercilasun Ed.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2011). *Hakas Türkçesi grameri*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Arıkoğlu, E.; Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Butanaev, V. Ya. (2011). *Russko-Hakasskiy slovar' (okolo 15 Tıs. slov) Orıs-Hooray söstigi*. Astana: Mejdunarodnaya Tyurkskaya Akademiya.
- Çakır, İ. (2011). Yabancı dil öğrenme ortamlarında kültürün rolü. *Millî Eğitim Dergisi*, 41 (190), 248-255.
- Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- Güncel Türkçe Sözlük* <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 29.05.2023).
- Gürsoy Naskali, E. (1999). *Altayca- Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, S. (2020). Çuvaşça kay- “gitmek” fiilinin dilbilgisel ve sözlüksel kullanımları üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages*, 10(17), s. 279-297.
- Hakasça-Türkçe Sözlük*, (HTS) (Haz. Emine Gürsoy-Naskali). (ve başk.) (2007). Erdal Şahin, Viktor Butanayev, Aylin Koç, Almagül İşina, Liaisan Şahin, Emine Gürsoy Naskali. Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları.
- Xakassko-Russkiy Slovar* /*Xakas-Orıs söstik* (2006). (HRS) (Red. N.N. Şirobokova, O. V. Subrakova, T.İ. Belitsa Vd., Novosibirsk: Nauka.
- Ilgın, A. (2008). (HDKK) *Hakas destanları 2: Kara Kuzgun*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Killi Yılmaz, G. (2007). (Tanıtım) *Xakassko-Russkiy slovar* – *Xakas-orıs söstik* (Pod Obşç. Red. O.V. Subrakovoy), Novosibirsk: Nauka, 2006, 1114 s. *Hakasça-Rusça Sözlük*]. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(4), s..134-136.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Russko-Hakasskiy slovar* /*-Orıs-Xakas slovar* (1961). (RHS) Moskva.
- Schönig, C. (1999). The internal division of modern Turkic and its historical implications. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52(1), 63-95.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vasilyev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.